

Landesberg, Henryk

Rozwój spółdzielczości pracy i usług w woj. warszawskim w XX-leciu PRL : fragmenty

Rocznik Mazowiecki 1, 187-195

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENRYK LANDESBERG

ROZWÓJ SPÓŁDZIELCZOŚCI PRACY I USŁUG
W WOJ. WARSZAWSKIM W XX-LECIU PRL
(fragmenty)

Dynamizm rozwoju spółdzielczości pracy oraz przebieg kształtowania się stanu indywidualnego rzemiosła, odnoszące się do całego kraju, są w znacznym stopniu właściwe też dla woj. warszawskiego. Wynika to z faktu, że rozwój ten przebiegał pod wpływem czynników i warunków działających, generalnie rzecz biorąc, w jednakowy sposób w całym życiu gospodarczym i społecznym kraju. Nie zmienia to faktu, że istnieją pewne odrębności w poszczególnych województwach, które przyspieszają lub też powodują opóźnienie rozwoju drobnej wytwórczości, szczególnie w dziedzinie produkcji oraz usług spółdzielczych i rzemieślniczych.

Na terenie woj. warszawskiego występują zjawiska obu tych rodzajów. Do odrębności tego regionu, sprzyjających rozwojowi drobnej wytwórczości spółdzielczej i rzemieślniczej, zaliczyć można m. in. następujące zjawiska:

— stosunkowo niski stopień nasycenia przemysłem, powodujący występowanie lokalnych nadwyżek sił roboczych, co jest naturalnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi spółdzielczości pracy i rzemiosła;

— tworzenie się rynków lokalnych o słabym poziomie pokrycia potrzeb przez przemysł kluczowy i wymagających rozwijania produkcji oraz usług o lokalnym zasięgu w zakresie zbytu;

— powstawanie na terenie Warszawy dużego przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego; województwo warszawskie stanowi naturalne zaplecze dla tego przemysłu, co stwarza możliwości rozwijania produkcji kooperacyjnej w zakładach spółdzielczych;

— silne związanie rynku lokalnego z rolnictwem, powodujące skierowanie uwagi drobnego przemysłu na potrzeby rolnictwa tak w dziedzinie wytwórczości, jak i usług.

Z drugiej jednakże strony występuje szereg zjawisk opóźniających rozwój tych dziedzin, a przede wszystkim:

— trudności lokalowe, stanowiące przeszkodę w organizowaniu zakładów i wymagające stosunkowo wysokich nakładów dla tworzenia nowych miejsc pracy;

— brak wykwalifikowanej kadry pracowniczej, co naturalnie utrudnia rozwój produkcji i usług;

— stosunkowo znaczne rozproszenie skupisk miejskich i osiedli, co pociąga za sobą konieczność dużego rozdrabniania sieci zakładów produkcyjnych i usługowych;

— niewielkie na ogół zasoby surowca miejscowego i lokalnego, stanowiącego poważny czynnik stymulujący rozwój i racjonalną działalność przemysłu spółdzielczego i rzemiosła.

Pierwsze powojenne lata rozwoju spółdzielczości pracy na terenie woj. warszawskiego, podobnie jak na terenie całego kraju, cechowała burzliwość i żywiołowość. Brak niestety danych statystycznych, które by pozwoliły na liczbową ilustrację tego okresu. Można przytoczyć kilka czynników, które wpływały na taki właśnie obraz rozwoju w tym okresie. Oto one:

1. Istniało wiele zakładów porzuconych i opuszczonych (poniemieckich, pożydowskich, porzuconych przez osoby, które opuściły kraj wraz z okupantem, gdyż były z nim związane). Fakt ten ułatwiał powstawanie spółdzielni pracy, które podejmowały się zagospodarowania tych zakładów. Warto przypomnieć, że zakłady te niejednokrotnie wyposażone były w zapasy surowcowe, co szczególnie ułatwiała ich uruchomienie.

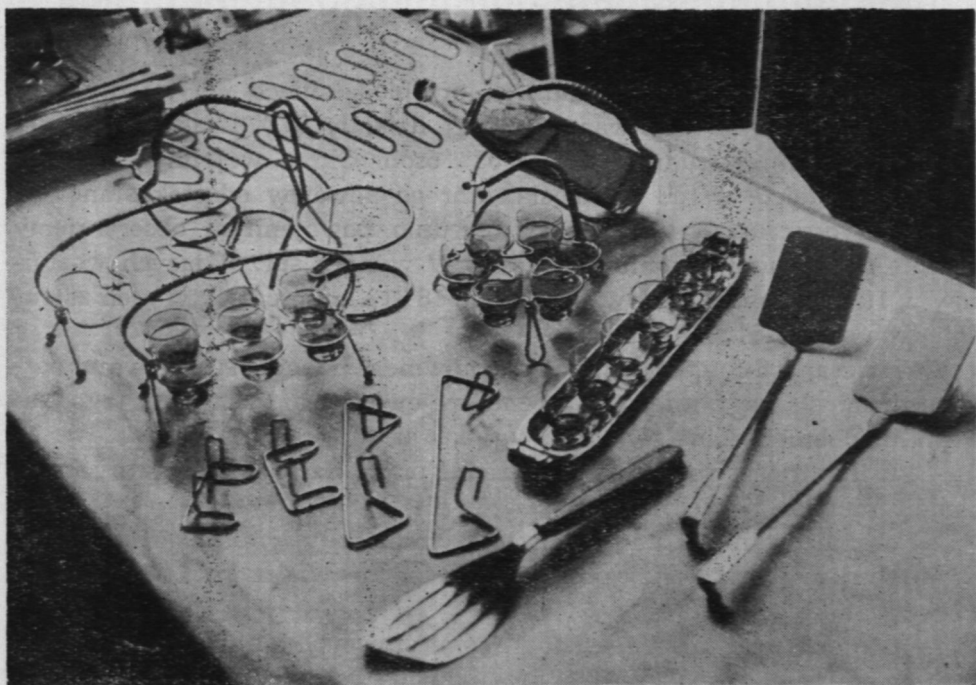
2. Na rynku występowały dotkliwe braki tak w zakresie towarów, jak i usług. Dlatego też każda niemal produkcja mogła liczyć na zbyt, a jako łagodząca trudności w zaopatrzeniu rynku cieszyła się poparciem władz gospodarczych.

3. W tym czasie spółdzielczość pracy nie jest jeszcze objęta planowaniem gospodarczym. Wprawdzie w czasie planu 3-letniego zarysowują się pierwsze próby rozciągnięcia na spółdzielczość pracy zasad gospodarki planowej, jednakże są to jeszcze posunięcia tylko częściowe, nie wpływające decydująco na skoordynowanie rozwoju tych spółdzielni.

4. Brak jest wykryształizowania struktury organizacyjnej spółdzielczości pracy. Istniejące związki tych spółdzielni nie posiadają praktycznie żadnych uprawnień do koordynowania działalności zrzeszonych spółdzielni.

Przeprowadzenie reorganizacji polskiego ruchu spółdzielczego w latach 1948 i 1949 wprowadziło znaczną stabilizację w rozwoju spółdzielczości pracy. Powołanie związków branżowych i central wyposażonych w uprawnienia rewizyjne i kompetencje w zakresie planowania stało się podstawą do porządkowania spraw tych spółdzielni.

Trzeba także podkreślić, że obok spółdzielni powstałych bezpośrednio po wojnie, w tym czasie na terenie województwa wznowiły swoją dzia-



13. Wyroby przemysłu terenowego w Stojadłach k/Mińska Mazowieckiego

iałność spółdzielnie powstałe w okresie międzywojennym. Były to następujące:

„Żyrardowianka” w Żyrardowie.	powstała w 1921 r.
„Przybory szkolne” w Pruszkowie	„ „ 1929 r.
„Kuśnierska” w Sokołowie Podlaskim	„ „ 1936 r.
„Kilińskiego” w Sochaczewie	„ „ 1937 r.

Plan 6-letni przyniósł dalszą stabilizację stosunków organizacyjnych. Jest to okres pełnego objęcia spółdzielczości pracy planowaniem gospodarczym. W naturalny sposób wiąże to działalność tych spółdzielni z potrzebami terenu. Przeprowadzona we wrześniu 1954 r. reorganizacja doprowadziła do ujednoczenia zasad organizacyjnych także i na terenie województwa warszawskiego.

W latach obecnego planu 5-letniego nie obserwuje się bardziej zasadniczych zmian tak w liczbie spółdzielni, jak też ich członków. Stabilizacja ilości spółdzielni wynika z dokonania szeregu zmian organizacyjnych, mających na celu koncentrację przedsiębiorstw spółdzielczych.

Spółdzielczość pracy stanowi ok. 25% produkcji globalnej całego przemysłu uspołecznionego, terenowo planowanego i przeszło 1/3 całego przemysłu spółdzielczego w województwie. Pozostałe 2/3 to produkcja zakła-

dów spółdzielni zaopatrzenia i zbytu (GS i PZGS), spożywców, mleczarskich i ogrodniczych.

Rozwój rzemiosła indywidualnego przebiegał nieco innymi drogami. W 1937 r. na terenie woj. warszawskiego działały 35 073 zakłady prywatnego rzemiosła, zatrudniające 100 037 osób. Okres wojenny przyniósł duże straty także wśród rzemiosła, którego poważny odsetek stanowiła ludność żydowska. W okresie bezpośrednio powojennym obserwujemy dążenie do odbudowy stanu rzemiosła. W wyniku sprzyjających warunków w 1949 r. ilość zakładów wzrosła do 16 313, a ilość osób w nich zatrudnionych do 25 251.

Okres planu 6-letniego przynosi ponownie tendencję spadkową w rozwoju rzemiosła prywatnego na terenie województwa. Przyczyny tego zjawiska, podobnie jak na terenie całego kraju, leżą w:

- usilnym organizowaniu spółdzielni pracy na bazie prywatnych zakładów rzemieślniczych;
- organizowaniu dostaw surowcowych dla indywidualnego rzemiosła;
- zbyt rygorystycznej polityce niektórych wydziałów finansowych wobec rzemiosła;
- oporach większości zakładów rzemieślniczych wobec przestawiania swej działalności gospodarczej z produkcji na usługi.

Począwszy od 1956 r. daje się zaobserwować stały i konsekwentny rozwój indywidualnego rzemiosła na terenie województwa. Spowodowany on jest usunięciem sztucznie stwarzanych przeszkód, a przede wszystkim właściwym ukierunkowaniem działalności rzemiosła, z położeniem szczególnego nacisku na usługi.

*

Zasadniczym kierunkiem rozwoju produkcji spółdzielczości pracy jest asortymentowe uzupełnianie potrzeb rynku. Kierunki te powinny być realizowane przez:

- rozwijanie produkcji uzupełniającej w krótkich seriach nie wytwarzanych przez przemysł kluczowy;
- w odniesieniu do przemysłu meblarskiego i obuwniczego produkcja spółdzielcza ma uzupełniać przemysł kluczowy tak w zakresie asortymentu, jak i ilości produkowanych wyrobów;
- rozwijanie tych dziedzin produkcji, w których spółdzielczość pracy wyspecjalizowała się, jak np. galanteria skórzana, wyroby przemysłu ludowego i artystycznego, wyroby z wikliny, trzciny i słomy, lalki, zabawki, sztuczna biżuteria, ozdobna galanteria metalowa, szeroki asortyment wyrobów z zakresu 1001 drobiazgów itp.;
- zwiększenie produkcji wyrobów wykonywanych z surowców odpa-



14. Wyroby garncarzy z Pułtuska

dowych i wtórnych; w tym celu należy rozbudować bazy uszlachetniania tych surowców;

- podejmowanie produkcji kooperacyjnej z przemysłem kluczowym;
- podejmowanie produkcji nowej, obejmującej wyroby nie sprawdzone jeszcze na rynku.

Realizując główne kierunki działalności produkcyjnej, spółdzielczość pracy zwiększa stale dostawy artykułów na zaopatrzenie rynku. W I półroczu 1964 r. osiągnęły one 59,5% całości produkcji tych spółdzielni. Znaczna część tych dostaw (około 20%) przypada na działające w województwie organizacje spółdzielni handlowych, w tym przeszło 15% na spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu. Oznacza to, że wytwórczość spółdzielcza bierze czynny udział w zaopatrywaniu rynku lokalnego, zwłaszcza wiejskiego.

Spółdzielczość pracy na terenie woj. warszawskiego zaczęła powstawać dopiero w Polsce Ludowej. Właściwie niemal wszystkie zakłady spółdzielcze pochodzą z tego właśnie okresu. Niektóre z nich istniały w innej postaci i zostały dostosowane do społecznych form produkcji i organizacji przedsiębiorstwa, inne zostały odbudowane, a cały szereg zakładów powstał w wyniku nowych inwestycji dokonanych przez spółdzielczość.

Chociaż wskaźniki inwestycyjne nie przedstawiają się zbyt imponująco, spółdzielczość pracy zdołała w minionym 20-leciu uruchomić na terenie województwa wiele nowych placówek, które przyczyniły się do ożywienia gospodarczego i społecznego swoich środowisk.

Wysiłek inwestycyjny spółdzielczości pracy skoncentrowany jest w znacznym stopniu na mniejszych skupiskach miejskich. Jest to w pełni zgodne z jednym z podstawowych zadań tego typu spółdzielni, polegającym na gospodarczym aktywizowaniu tego rodzaju środowisk. Podstawowym warunkiem wykonania tego zadania jest oczywiście tworzenie nowych miejsc pracy w produkcji i usługach. W praktyce więc oznacza to potrzebę uruchomienia nowych stanowisk produkcyjnych, zakładów i przedsiębiorstw. Dla omawianego województwa jest to niewątpliwie zadanie o szczególnym znaczeniu. Wiadomo, że w okresie międzywojennym było ono terenem, na którym istniało jawne i ukryte bezrobocie. Zjawisko to występowało szczególnie w powiatach położonych w północnej części województwa, takich jak Sierpc, Żuromin, Mława, Ostrołęka. Z powiatów tych wiele ludzi emigrowało w poszukiwaniu pracy na stałe lub na roboty sezonowe.

Okres powojenny cechuje wysoka dynamika rozwoju naszej gospodarki narodowej. Dla woj. warszawskiego oznacza to m. in. likwidację „zbędnych rąk do pracy” oraz stworzenie możliwości zatrudnienia osób dotychczas nie uczestniczących w produkcji, a przede wszystkim kobiet. Nie znaczy to wcale, że problem lokalnych nadwyżek sił roboczych przestał istnieć. Obecny wyż demograficzny oraz regulowanie zatrudnienia w już czynnych zakładach zagadnienie to stawia ponownie na porządku spraw, które pozostają do rozwiązania. Dla spółdzielczości pracy oznacza to skierowanie wysiłku na uruchamianie nowych, tanich w sensie nakładów potrzebnych na ich uruchomienie, miejsc pracy. W łączności z tym występuje problem chałupnictwa.

Dynamika produkcji chałupniczej, organizowanej przez spółdzielczość pracy na terenie woj. warszawskiego, jest duża. Wartość produkcji chałupniczej przekracza 8% ogólnej wartości produkcji przemysłowej zakładów objętych działalnością Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Pracy. W ciągu ostatnich 3—4 lat wzrost produkcji chałupniczej znacznie przekracza 200%. Zatrudnienie w chałupnictwie przekroczyło 1 900 osób. Jednakże osiągnięte wskaźniki w zakresie chałupnictwa jeszcze w dużym stopniu nie nadążają za potrzebami chałupnictwa. Ma to swój wyraz w następujących dwóch zjawiskach:

1. Zbyt słaby ilościowy rozwój zatrudnienia chałupniczego w północnych i wschodnich powiatach woj. warszawskiego, a więc na tych terenach, na których problemy zatrudnienia są najbardziej skomplikowane;
2. Nie dość intensywne wykorzystanie tradycyjnych ośrodków cha-



15. Ruchomy punkt handlowo-usługowy wojewódzkiego „Argedu”

łupniczych (Kurpie) zarówno w zakresie zatrudnienia istniejących tam sił roboczych o odpowiednich uzdolnieniach, jak i w sensie wykorzystania lokalnego surowca (zwłaszcza wikliny i niektórych gatunków drzewa).

W pewnym stopniu miarą udziału spółdzielczości w gospodarczym rozwoju województwa jest produkcja eksportowa. Wynika to nie tylko z faktu, że jest to produkcja o wysokiej wartości, dostarczająca krajowi dewizy, ale i z tego, że podnosi ona ogólny poziom kultury przemysłowej. Dla przemysłu spółdzielczego, zwłaszcza na terenie o stosunkowo niskim poziomie wytwarzania, jakim jest woj. warszawskie, produkcja eksportowa ma znaczenie w pewnym stopniu pionierskie. Wywiera ona bowiem szczególnie wpływ na jakościowy, asortymentowy i techniczny poziom organizacji działalności przemysłowej.

Spółdzielczość pracy woj. warszawskiego posiada — rzecz jasna — pewne osiągnięcia w dziedzinie produkcji eksportowej. Udział jej w globalnej produkcji spółdzielczości pracy województwa na przestrzeni ostatnich kilku lat kształtuje się na poziomie około 3%. 23 spółdzielnie rozwijają u siebie produkcję wyrobów dostarczanych do central eksportowych.

Przyrost produkcji eksportowej w latach 1961 i 1962 wyniósł dla spółdzielczości pracy w skali kraju 60%, a tylko dla woj. warszawskiego 52%.

Dane powyższe świadczą o konieczności wzmożenia wysiłku spółdzielczości pracy tego województwa dla dalszego rozwoju produkcji przeznaczonej na eksport. Warunki ku temu istnieją. Potrzeby są nierównie większe, a ich znaczenie gospodarcze dla województwa i całej gospodarki narodowej nie wymaga uzasadnienia.

*

Podstawowy ciężar zadań w zakresie organizacji usług do niedawna spoczywał na spółdzielczości pracy, a to zarówno w odniesieniu do miast, jak i do wsi. W ostatnich 3—4 latach szeroką działalność usługową na wsi rozwija spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu. Znaczną pomoc w rozwoju usług w tym zakresie niesie też rzemiosło indywidualne. W stosunku do miast, miasteczek i osiedli główna odpowiedzialność za organizację i świadczenie usług spada w dalszym ciągu na spółdzielczość pracy.

Terenowa analiza rozmieszczenia sieci spółdzielczych zakładów usługowych na terenie województwa ujawnia poważne dysproporcje. I tak np. 52% zakładów usług przemysłowych i 68% zakładów usług nieprzemysłowych znajduje się na terenie 5 miast, a mianowicie: Otwocka, Pruszkowa, Siedlec, Żyrardowa i Płocka. A w miastach tych mieszka zaledwie 8% całej ludności województwa. Biorąc pod uwagę fakt, że punkty usługowe znajdujące się w miejscowościach poza wymienionymi miastami są mniejsze, o mniejszej zdolności przerobowej, mniejsze są też uzyskiwane przez nie obroty. Stąd średnia wartości świadczonych usług na jednego mieszkańca kształtuje się jeszcze bardziej niekorzystnie niż wskaźniki rozmieszczenia sieci. Zresztą dysproporcja sieci występuje nie tylko między wspomnianymi większymi miastami a resztą województwa; z 28 powiatów w 10 liczba zakładów usługowych nie przekracza 2.

Również asortymentowa analiza usług wykazuje niski stopień zaspokojenia potrzeb województwa, a zarazem duże możliwości dalszego rozwoju tej dziedziny działalności. W niektórych branżach usług sytuacja jest szczególnie rażąca. Wg danych za rok 1962 w całym województwie, liczącym prawie 2,4 miliona osób, spółdzielczość pracy posiada tylko po jednym zakładzie usługowym w zakresie mechaniki maszyn i urządzeń oraz z zakresu usług kotlarskich.

Od 1956 r. stale wzrasta udział rzemiosła indywidualnego w świadczeniu usług. W pewnym stopniu łagodzi to braki w tej dziedzinie, nie wyrównuje ich jednak. Potrzeby ludności, przemysłu i rolnictwa, wymagają szybkiego rozwoju usług we wszystkich formach organizacyjnych: w przedsiębiorstwach państwowych, spółdzielczych i prywatnych. Spółdzielczość woj. warszawskiego oczekuje zrealizowania poważnego pro-

gramu rekonstrukcji usług. W zależności od potrzeb i warunków każdego regionu, a nawet miejscowości stosowane będą odrębne rozwiązania, takie jak:

- powiatowa spółdzielnia wielobranżowa, posiadająca wyspecjalizowany zakład produkcyjny i rozwiniętą sieć usług wielobranżowych;
- w centrach mikroregionów — spółdzielnie wytwórcze z rozwiniętą siecią usług;
- w pewnych typach usług — specjalistyczne spółdzielnie międzypowiatowe (np. spółdzielnia w Mławie obsługuje w zakresie usług pralniczych kilka powiatów).